

DOI: 10.34015/2523-4552.2025.2.09
УДК 349.2

*Кайло Р. І.,
аспірант кафедри трудового права
та права соціального забезпечення
Київського національного
університету імені Тараса Шевченка
ORCID: 0009-0002-0414-0660*

ОСОБЛИВОСТІ МАТЕРІАЛЬНО-ПОБУТОВОГО НАПРЯМУ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Стаття присвячена розкриттю особливостей матеріально-побутового напрямку соціального захисту військовослужбовців. Основу цього напрямку складають форми соціального захисту, які являють собою інституційно відокремлену та спеціально організовану сферу соціального захисту відповідного кола осіб, в рамках якої військовослужбовцям надаються конкретні соціальні гарантії, що дозволяють мінімізувати та/або компенсувати ризики військової служби, а також забезпечити (настільки, наскільки це об'єктивно можливо) стабільність і контрольованість їх матеріально-побутового становища. Означені форми в межах цього напрямку соціального захисту реалізуються за рахунок відповідних способів соціального захисту, якими є різні нормативно-правовим чином регламентовані заходи забезпечення соціальної безпеки (у вигляді пільги, соціальної послуги та соціальної допомоги), що дозволяють досягти мети конкретної форми соціального захисту, в рамках якої ці способи використовуються, а також загальної мети матеріально-побутового спрямування соціального захисту. Форми і способи матеріально-побутового напрямку соціального захисту військовослужбовців спрямовуються на досягнення мети, яка полягає у створенні та підтримці стабільного і прогнозованого матеріального й побутового рівня життя військовослужбовців, що забезпечує гідні умови повсякденного буття (причому, не лише військовослужбовців, а й їх сімей) і службової діяльності, мінімізує негативний вплив частих (періодичних) переміщень та комплексу ризиків, характерних для військової професії та ін. Ця мета досягається за рахунок таких форм соціального захисту вказаного напрямку: форма грошового забезпечення; форма житлового забезпечення; форма речового забезпечення; форма продовольчого (натурального) забезпечення; форма здійснення компенсаційних виплат і надання грошової допомоги.

Ключові слова: грошове забезпечення, житлове забезпечення, компенсаційні виплати, напрям соціального захисту, продовольче забезпечення, речове забезпечення, способи соціального захисту, форми соціального захисту.

Постановка проблеми. Матеріально-побутовий напрям соціального захисту військовослужбовців становить комплекс гарантій (спеціальних форм і способів), цілісно спрямованих на задоволення

базових потреб військовослужбовців і членів їхніх сімей. Зміст цих гарантій зумовлюється, з одного боку, особливостями проходження служби, а з іншого – сукупністю соціальних ризиків, що супроводжують професійну діяльність військовослужбовців і не можуть бути усунуті звичайними засобами. Таким чином, важливість означеного напрямку полягає у двох ключових аспектах: по-перше, він створює мінімально необхідні умови для гідного життя військовослужбовця, наскільки це реально можливо у специфічній службовій обстановці, в якій знаходиться військовослужбовець; по-друге, він виконує компенсаційну функцію, мінімізуючи обтяжливі фактори військової служби (приміром, підвищений ризик для життя й здоров'я, часті відрядження та переміщення, тривале перебування у польових або бойових умовах тощо). Слід констатувати, що саме через ці фактори військовослужбовці (також їхні родини) опиняються у зоні підвищеної соціально-економічної вразливості, а тому, держава, яка вважається правовою та соціальною, зобов'язана гарантувати таким службовцям належний рівень матеріально-побутового забезпечення [див., напр.: 1, с. 228; 2, с. 108; 3, с. 474]. Крім того, належна організація цього напрямку є надзвичайно важливою в загальному безпековому контексті, адже за її відсутності у військовослужбовців зростає ризик погіршення морально-психологічного стану, підвищується рівень соціальної напруженості та ін., що врешті позначається на оборонному потенціалі держави [4, с. 518] і тому є об'єктивно неприпустимим фактором реалізації функцій держави в

умовах повномасштабної війни. Таким чином, можемо дійти висновку, що дослідження форм і способів матеріально-побутового забезпечення військовослужбовців є актуальним науковим питанням, вирішення якого в подальшому дозволить здійснити науково обґрунтовані дії з удосконалення системи соціального захисту військовослужбовців в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Додатково актуалізує це питання той факт, що по сьогодні цьому питанню не приділяється належна увага науковців [4, с. 515], а спроби окреслити зміст форм і способів такого напрямку соціального захисту в цілому (та військовослужбовців зокрема) переважно зводилось до житлово-побутового та/або грошового забезпечення. На відповідну обставину також звертає увагу також й провідна українська учена Н. О. Бабич, наголошуючи на тому, що в процесі реалізації соціальної функції щодо військовослужбовців та їх сімей державою приділяється увага саме вказаному напрямку соціального захисту, хоча вона у загальному вигляді «зводиться до їх грошового забезпечення й матеріального забезпечення членів їх сімей» [5, с. 9]. Поряд із тим, слід зауважити, що наявні наукові напрацювання українських учених і дослідників (серед яких Н. О. Бабич, Н. М. Вапнярчук, Ю. В. Дідовець, Л. І. Мазуренко, Д. В. Маковський, Б. Б. Умаєв, С. М. Чимишенко, М. О. Шишлюк та ін.) в цілому формують теоретичне підґрунтя для формування комплексної актуальної наукової думки стосовно сутності матеріально-побутового напрямку соціального захисту військовослуж-

бовців, що виражається у відповідних формах і способах соціального захисту, враховуючи широкий підхід до тлумачення матеріально-побутового напрямку соціального захисту [6, с. 23; 7, с. 148; 8, с. 71; 9, с. 283].

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування теоретико-практичних особливостей матеріально-побутового напрямку соціального захисту військовослужбовців. Досягнення цієї мети полягає у виконанні таких завдань: 1) уточнити зміст форм соціального захисту матеріально-побутового напрямку соціального захисту військовослужбовців; 2) окреслити особливості способів соціального захисту матеріально-побутового напрямку соціального захисту військовослужбовців; 3) з'ясувати мету та основні завдання форм і способів соціального захисту військовослужбовців в межах розглядуваного напрямку; 4) окреслити основні форми соціального захисту матеріально-побутового напрямку соціального захисту військовослужбовців.

Виклад основного матеріалу. Перш за все слід зазначити, що основою об'єктивації соціально захисних заходів матеріально-побутового напрямку соціального захисту військовослужбовців є відповідні форми, під яким можемо розуміти окремі структурно та змістовно самостійні комплекси нормативно-правовим чином закріплених і узгоджених з принципами права гарантій та заходів, спрямовані на забезпечення та підтримання матеріально-побутових умов життєдіяльності військовослужбовців і членів їх сімей у процесі виконання ними службових обов'язків. Відтак, форма соціально-

го захисту матеріально-побутового спрямування соціального захисту військовослужбовців в Україні являє собою інституційно відокремлену та спеціально організовану сферу соціального захисту відповідного кола осіб, в рамках якої військовослужбовцям надаються конкретні соціальні гарантії (у вигляді пільг, послуг і допомоги), які дозволяють мінімізувати та/або компенсувати ризики та витрати військової служби, а також забезпечити (настільки, наскільки це об'єктивно можливо) стабільність і контрольованість їх матеріально-побутового становища. При цьому важливо відзначити, що особливістю форм соціального захисту матеріально-побутового спрямування є їх чітка спрямованість на задоволення конкретних матеріальних і побутових потреб військовослужбовців (і членів їх сімей), зокрема, в контексті їх грошового, житлового, речового, продовольчого (натурального) забезпечення військовослужбовців, а також надання компенсаційних виплат і разової допомоги на задоволення побутових потреб.

Що ж стосується способів соціального захисту матеріально-побутового спрямування, то ними є різні нормативно-правовим чином регламентовані заходи забезпечення соціальної безпеки військовослужбовців (у вигляді пільги, соціальної послуги та соціальної допомоги), що дозволяють досягти мети конкретної форми соціального захисту, в рамках якої ці способи використовуються, а також загальної мети матеріально-побутового спрямування соціального захисту. Таким чином, в рамках матеріально-побутового спрямування способи соціального

захисту являють собою методи, використовуючи які держава може безпосередньо забезпечувати реальне виконання гарантій соціального захисту у зазначеній сфері, запобігаючи декларативності своїх зобов'язань щодо матеріально-побутового забезпечення військовослужбовців. Зважаючи на це, можемо дійти висновку, що на сьогоднішній день способи соціального захисту в даному напрямку традиційно представлені в таких різновидах: по-перше, у вигляді надання військовослужбовцю (і членам їх сімей) спеціальних переваг у контексті доступу до окремих видів благ і послуг (наприклад, першочергове право на отримання житла, безкоштовне надання форменого одягу, пільгові тарифи на оплату комунальних послуг); по-друге, у вигляді надання військовослужбовцю (також членам їх сімей) грошових виплат і компенсацій, спрямованих на відшкодування матеріальних витрат, пов'язаних з умовами служби, житловим забезпеченням, продовольством та ін. побутовими витратами (наприклад, грошова компенсація за піднайом житла, одноразова допомога при звільненні); по-третє, у вигляді надання військовослужбовцю (також членам їх сімей) конкретних послуг і благ, зокрема, пов'язаних із забезпеченням харчування, наданням житла, наданням послуг з ремонту житла тощо.

Викладене дає підстави стверджувати, що мета форм і способів матеріально-побутового напрямку соціального захисту військовослужбовців полягає у створенні та підтримці стабільного і прогнозованого матеріального й побутового рівня життя військовослужбовців,

що забезпечує гідні умови повсякденного буття (причому, не лише військовослужбовців, а й їх сімей) і службової діяльності, мінімізує негативний вплив частих (періодичних) переміщень та комплексу ризиків, характерних для військової професії (тобто ситуацій, пов'язаних із невизначеністю та можливою загрозою для життя і здоров'я військовослужбовців, зокрема, фізичні ризики, травматичність у мирний час, психологічні та емоційні навантаження тощо), а також сприяє зміцненню морально-психологічного клімату в ЗСУ (ін. органах сил безпеки та оборони, в яких проходять службу військовослужбовці) та підвищенню обороноздатності держави. Виходячи з цього, можемо конкретизувати завдання досліджуваного напрямку соціального захисту військовослужбовців, а саме: 1) забезпечення військовослужбовців стабільним (отже, й прогнозованим) і достатнім рівнем доходу, який справедливо враховує складність і специфіку їх служби, ризики та умов бойової діяльності, а також компенсацію витрат, обумовлених службовими завданнями та необхідністю частих переміщень; 2) створення умов для комплексного житлового забезпечення військовослужбовців, що сприяють соціальній інтеграції та запобігання невизначеності житлових умов, пов'язаних з періодичними переміщеннями військовослужбовців; 3) забезпечення особового складу ЗСУ необхідним та якісним речовим майном (військовим одягом, взуттям, натільною білизною, постільним приналежностями, спорядженням тощо), засобами індивідуального захисту та гігієни (тобто видача засобів індивідуально-

го захисту, засобів особистої гігієни для захисту шкіри рук і обличчя від хімічних речовин і забруднень та ін.), що дозволяє знизити побутові витрати військовослужбовців, а разом з тим – забезпечити справедливі, єдині стандарти їх матеріального оснащення; 4) повноцінне та своєчасне (перш за все, з дотриманням режиму харчування) продовольче забезпечення військовослужбовців відповідно до встановлених норм і раціоном харчування, що дозволяє зберігати та покращувати здоров'я, фізичну витривалість і бойову готовність особового складу; 5) надання грошових компенсацій та разової матеріальної допомоги, спрямованих на покриття додаткових побутових і соціальних витрат, що виникають у зв'язку з частими відрядженнями, переміщеннями по службі, звільненням зі служби, та ін. ситуаціями, які призводять до прямих матеріальних витрат військовослужбовців та/або членів їх сімей.

Беручи до уваги викладене відзначимо, що на сьогоднішній день система соціального захисту військовослужбовців матеріально-побутового спрямування реалізується через комплекс взаємопов'язаних форм і відповідних їм способів, спрямованих на забезпечення стабільності і передбачуваності матеріально-побутового забезпечення військовослужбовців. Так, у контексті даного напрямку соціального захисту доцільно виокремити наступні основні форми соціального захисту, кожна з яких реалізується через відповідні способи соціального захисту:

1) форма грошового (фінансового) забезпечення військовослужбовців, що являє собою основу ма-

теріально-побутового напряму соціального захисту адже являє собою систему регулярних і додаткових виплат, будучи основою їх соціально безпечного повсякденного буття, адже метою грошового забезпечення вважається підтримання належного рівня життя військових (членів їх сімей), а також мотивування таких осіб до ефективного виконання службових обов'язків, компенсування особливих умов і ризиків військової служби. Розглядаючи цю форму соціального захисту зазначимо, що у відповідності до п. 2 Постанови КМУ «Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб» від 30 серпня 2017 року № 704 зазначається, що «грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу складається з посадового окладу, окладу за військовим (спеціальним) званням, щомісячних (підвищення посадового окладу, надбавки, доплати, винагороди, які мають постійний характер, премії) та одноразових додаткових видів грошового забезпечення»;

2) форма житлового забезпечення військовослужбовців (і членів їх сімей), яка є однією з основних фактором утримання кваліфікованих кадрів і їх подальшої соціальної інтеграції, будучи спрямованою на задоволення житлових потреб військовослужбовців і нівелювання соціальних наслідків частотої зміни місця несення служби та дислокації. Зокрема, Ю. В. Дідовець, розглядаючи сутнісний зміст такої форми соціального захисту військовослужбовців доходить висновку, що цій формі соціального захисту властивий комплекс особливих рис, ключовими з яких є:

по-перше, «забезпечення військово-службовців жилими приміщеннями здійснюється виключно за рахунок коштів Державного бюджету України, виділених для Міністерства оборони України на відповідний рік»; по-друге, «суб'єктами, які підлягають забезпеченню – є коло осіб, які устанавлюються залежно від конкретних видів забезпечення (військовослужбовці за контрактом, військовослужбовці строкової служби, мобілізовані та інші, члени їх сімей)»; по-третє, «право на жите приміщення забезпечення встановлюється для визначених категорій осіб при настанні відповідних обставин, вказаних у Законі України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», а також інших нормативно-правових актах»; по-четверте, «правові гарантії забезпечення військово-службовців жилими приміщеннями визначені у статтях Конституції України, положеннях спеціального Закону України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» та підзаконними нормативно-правовими актами в сфері забезпечення житлом військовослужбовців» [10, с. 15–16];

3) форма забезпечення військовослужбовців необхідним речовим майном, включаючи формений одяг, обмундирування, засоби індивідуального захисту та особистої гігієни тощо, що сукупно усуває додаткові витрати самих військовослужбовців на придбання відповідних речей, а також створює умови для ефективного виконання службових обов'язків. Так, серед основних видів цієї форми соціального захисту можемо виокремити, зокрема, надання військовослужбовцям відповідного

форменого одягу та обмундирування (зокрема, зимові шапки, зимові рукавички, фуфайки з короткими рукавами, казармені капці), засобів індивідуального захисту (приміром, модульні бронежилети, балістичні шоломи), а також засобів особистої гігієни (мило, антисептичні засоби, зубна щітка, гребінець, косметичні ватні диски, адаптивна ложка-виделка із застібкою на рукаві та ін.);

4) форма продовольчого (натурального) забезпечення військово-службовців, що є особливою формою соціального захисту, яка спрямовується на забезпечення (зокрема, в польових і бойових умовах) військово-службовців якісним, збалансованим і своєчасним харчуванням та іншими необхідними для нормального функціонування особового складу ресурсами;

5) форма здійснення компенсаційних виплат і надання грошової допомоги, пов'язаної з покриттям додаткових побутових та інших витрат і ризиків, які виникають при особливих умовах виконання службових обов'язків, переміщенні по службі, відрядженнях і при звільненні в запас.

Висновки. Узагальнюючи викладене в цій науковій статті зазначимо, що розглядуваний напрям соціального захисту в теоретико-практичному контексті являє собою систематизовану сукупність (на теоретичному рівні виражену в комплексі елементів) державних гарантій, спрямованих на забезпечення базових потреб військовослужбовців (також у відповідній мірі й членів їх сімей), що зумовлюються специфікою військової служби, підвищеними ризиками для їх життя і здоров'я, необхідністю тривалого

перебування у польових та бойових умовах тощо, що сукупно обумовлюють стан особливої соціальної вразливості військовослужбовців, що є неприпустимим для сучасної соціальної і правової держави, якою прагне бути Україна, попри ускладнення цього процесу, обумовленого триваючою війною. У цьому контексті слід зауважити, що ефективне матеріально-побутове забезпечення військовослужбовців прямо впливає на їх морально-психологічне благополуччя та загальний рівень соціальної стабільності у силах безпеки та оборони, а відтак – відсутність чи недостатня якість такого забезпечення неминуче призводить до зниження обороноздатності дер-

жави через погіршення морально-психологічного клімату серед особового складу, підвищення рівня соціальної напруженості й потенційне зростання санітарно-гігієнічних ризиків під час виконання військово-службових обов'язків. З огляду на це, чинним законодавством регламентовано різні форми матеріально-побутового напряму соціального захисту військовослужбовців, які спрямовані на забезпечення конкретних матеріально-побутових потреб військовослужбовців і їх сімей й реалізуються через відповідні способи соціального захисту, у вигляді відповідних пільг, соціальної допомоги та соціальних послуг.

Список використаних джерел

1. Мазуренко Л. І. Основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення. *Актуальні проблеми політики*. 2023. Вип. 71. С. 223–231. doi:10.32782/app.v71.2023.31.
2. Омеляненко Є. П. Особливості правового регулювання матеріальної форми соціального захисту працівників органів прокуратури України. *Соціальне право*. 2022. № 1. С. 105–113.
3. Шишлюк М. О. Компенсація обмежених прав військовослужбовців засобами права соціального забезпечення. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 16–17 травня 2014 року): у 2 т.* Одеса: Фенікс, 2014. Т. 2. С. 472–474.
4. Умаєв Б. Б. Достатнє матеріальне забезпечення військовослужбовців і працівників Служби безпеки України – запорука національної безпеки держави. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 6. С. 514–518. doi:10.24144/2788-6018.2023.06.89.
5. Бабич Н. О. Особливості реалізації соціальної функції держави щодо військовослужбовців та їх сімей. *Соціальне право*. 2023. № 1. С. 6–12. doi:10.32751/2617-5967-2023-01-01.
6. Вапнярчук Н. М. Особливості правового регулювання матеріального забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. *Соціальне право*. 2022. № 3. С. 20–27. doi:10.32751/2617-5967-2022-03-03.
7. Маковський Д. В. Окремі аспекти житлового забезпечення особового складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України. *Український дослідницький простір в умовах війни: адаптація й перезавантаження технічних і юридичних наук: зб. матеріалів доповідей учасн. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 31 травня 2022 року)*. Харків: НАКУ ім. М.Є. Жуковського «ХАІ», 2022. С. 148–150.

8. Чимишенко С. М. Бюджетний механізм фінансування особового складу Збройних Сил України: дис. ... канд. економ. наук: 08.00.08. Київ, 2011. 261 с.
9. Шишлюк М. О. Матеріальне забезпечення у зв'язку з необхідністю компенсації окремих видатків як додатковий вид соціального захисту військовослужбовців. *Трудове законодавство: шляхи реформування*: матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 12 квітня 2013 року). Харків: ХНУВС, 2013. С. 281–283.
10. Дідовець Ю. В. Щодо правового регулювання житлового забезпечення військовослужбовців. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Юридичні науки*. 2018. Вип. 4. С. 1–18.

Kailo Roman, Ph.D student of the Department of Labor Law and Social Security Law of Taras Shevchenko National University of Kyiv
ORCID: 0009-0002-0414-0660

Features of the material and household direction of social protection of military personnel

The article elucidates the distinctive features of the material-and-household dimension of social protection for military personnel. This dimension comprises institutionally distinct and purpose-built forms of social protection that furnish service members with specific guarantees designed to minimise or offset the risks inherent in military service, while also safeguarding, so far as practicable, the stability and manageability of their financial and living circumstances. Each form of protection is delivered through corresponding methods (legally regulated measures such as benefits, social services, and social assistance) devised both to fulfil the objective of the particular form and to advance the overarching goal of the material-and-household sphere of social protection. Collectively, these forms and methods seek to establish and maintain a stable, predictable standard of living for service members and their families, thereby ensuring dignified everyday conditions and facilitating official duties. They mitigate the adverse effects of frequent relocation and the broad spectrum of risks characteristic of military life (physical danger, peacetime injury, psychological strain, and emotional stress) while simultaneously strengthening the moral and psychological climate within the Armed Forces of Ukraine (and other security and defence bodies employing military personnel) and enhancing national defence capability. This objective is realised through the following forms of social protection: monetary (financial) provision; housing provision; clothing provision; in-kind food provision; and compensation payments or lump-sum allowances that cover additional household and related expenses incurred under special service conditions, reassignment, detached duty, or discharge to the reserve.

Keywords: *clothing provision, compensation payments, food provision, forms of social protection, housing provision, material-and-household social protection, methods of social protection, monetary provision.*